H. LAMERS

EEN TAALKUNDIGE VISIE OP DE SCHRIFTELIJKE VOORLICHTINGSBOODSCHAP

DOEL VAN HET ARTIKEL

Van Woerkum stipuleert op het "pretesten" van de schriftelijke voorlichtingsboodschap (Van Woerkum, 1975). Met behulp van een simpele test moet men van zo'n boodschap kunnen beoordelen, hoe zij zal overkomen bij de doelgroep om haar daarna (al dan niet) omgewerkt aan de doelgroep aan te bieden.
De bedoeling van dit artikel is het voorleggen van een tekstanalysemodel dat dient om de verschillen die er tussen de voorlichtingsboodschap voor en na zo'n pretest bestaan, op te sporen. Hiermee parallel loopt de tweede bedoeling van dit artikel nl. om taalkundige elementen aan te dragen voor de analyse van elke schriftelijke voorlichtingsboodschap, wat weer zijn nut kan hebben voor de eerste en voor de tweede revisie.
Het kan niet mijn bedoeling zijn om het onderzoek bij de ontvanger overbodig te maken. Voorkennis, interesse en leesvaardigheid zijn kenmerken van het publiek met een eigen relevantie. Het is wel mijn bedoeling om de huidige ontvangeronderzoeken uit te breiden met een onderzoek naar de taal van die ontvanger, wat blijkens de literatuur zeker gewenst is.

COGNITIEF KADER EN INTERESSEPROFIEL

Uit sociolinguïstisch onderzoek is gebleken, dat elke maatschappelijke groep een eigen taalsysteem gebruikt (bv. Bernstein, 1962). In een Amerikaans rapport komt naar voren, dat er een correlatie bestaat tussen taalsysteem, huidskleur en inkomen (Ahlschwende, 1970: 29): "All respondents were Negro. It may be worthwhile to replicate the study with low income whites. There may be differences between blacks and whites in word choices and word patterns and these differences may be relevant to comprehension and attitude". Uit een ander Amerikaans rapport (Paisley, 1965: V-15) blijkt, dat opleiding en inkomen zeer hoog correleren en dat beide positief correleren met een "adult nonfiction circulation". Het is overigens wel de vraag in hoeverre de uitkomsten van Amerikaanse onderzoekers relevant en overdraagbaar zijn voor Nederlandse toestanden.
In enkele Nederlandse leesbaarheidsonderzoeken typeren de onderzoekers de taal van een "leesbaarheidsgroep" naar opleiding, en wel zeer bepaald naar schoolopleiding (bv. Brouwer, 1963; Van der Werff, 1966; De Groot, 1969 en Van Hauwermeiren, 1975 a en b. Deze laatste onderzocht overigens alleen een groep middelbare scholieren). De

leesbaarheidsformules, m.n. die van Flesch-Douma, gaan er ten onrechte van uit, dat er een kwantitatieve, traploze schaal is waarmee het taalsysteem van een bepaalde groepering kan worden gedefinieerd (Douma, 1960).
De voorlichter zal eerst moeten onderzoeken, welk het referentiekader (cognitief kader) van de doelgroep is (cfr. Drop, 1974: 12-18). Er zal een "cognitieve kaart" van zo'n groep gemaakt moeten worden. Binnen onze Nederlandse verhoudingen zal wellicht het gemiddelde schoolopleidingsniveau van de doelgroep een betere indicatie voor het cognitief kader zijn dan het gemiddelde inkomen van de doelgroep. Ook een "interesseprofiel" kan een beslissend element zijn, zeker als ontvankelijkheidsbasis voor de voorlichtingsboodschap. Een flatbewoner interesseert zich niet voor tuinpalen en grasmaaiers, of hij interesseert er zich op een andere manier voor dan tuinbezitters. Het algemene kader waarbinnen de tekstanalyse valt, heb ik aangegeven met de termen cognitiefkader en interesseprofiel.

TEKSTANALYSEMODEL

a) DE STRUCTUUR VAN DE TEKST

Een eerste belangrijk element is de structuur van de tekst, waarover bij het schriftelijk rapporteren reeds veel bekend is (bv. De Boer, 1974: 62-75). Met de structuur van de tekst bedoel ik: 1. de volgorde waarin de informatie wordt aangeboden; 2. het belang dat aan een bepaald onderdeel wordt toegekend.
Aangezien het de bedoeling van de voorlichtingsboodschap is, het gedrag van een doelgroep te beïnvloeden, ligt het voor de hand aansluiting te zoeken bij didactische aanbiedingsstructuren. Ook literaire vormgevingen kunnen van belang zijn (Maatje, 1970: hfdst. II en III; Kayser, 1968: Kap. V, VI en X). In *Story*-verhalen [1]) is de structuur aldus: de helft van de tekst bestaat uit het beschrijven van een "beroerdigheid". In enkele zinnen (ca. 5) wordt de ommekeer gegeven; de rest van het verhaal is de afwikkeling (succes of voortzetting beroerdigheid).

b) REDUNDANTIE EN INFORMATIE

Een tweede taalelement hangt samen met het cognitieve kader en met de structuur: de verhouding binnen de tekst van redundantie en informatie (Drop, 1974: 18-20). Met de term "informatie" geef ik aan een eerste mededeling die het verhaal voortgang geeft. Met de term "redundantie" een mededeling die het verhaal doet stilstaan. Bv. (gevarieerde) herhaling, anekdote, uitweiding, concretisering, verhaaltje ter illustrering van de informatie.
"Redundantie" is eigenlijk een minder gelukkige term omdat hij de indruk wekt, dat een tekst of een deel ervan als "overtollig" gemist kan worden. In vele gevallen heeft zo'n redundante tekst de functie

van een voorbeeld waardoor voor velen de informatie duidelijk wordt. Hiernaast kan een redundante tekst de functie hebben om de lezer die de informatie gemist heeft, weer "bij" te brengen. De verhouding informatie-redundantie heeft betrekking op de inhoud van de zinnen, daar immers de informatie per zinseenheid wordt gebracht. De voorlichter zal van een doelgroep moeten achterhalen in welke mate er behoefte is aan redundantie. De vraag naar de wijze waarop de redundantie wordt geboden, is zeker van belang.
De relatie informatie-redundantie kan worden uitgedrukt in het aantal zinnen. Mijn onderzoek bij *Story*-verhalen wees uit, dat daar de verhouding informatie : redundantie 1 : 3 is. De vorm van de redundantie was gevarieerde herhaling en concretisering.

c) DE FORMULERING

1) woord- en zinslengte
Een derde element is de formulering. Uit leesbaarheidsonderzoeken is de zinslengte (het gemiddeld aantal woorden per zin) en de woordlengte (het gemiddeld aantal lettergrepen per woord) bekend. Uit mijn onderzoeken bij *Story*-verhalen en bij reclameteksten bleek, dat deze rekening houden met de zinslengte (*Story:* 11; reclame: 7), maar helemaal niet met de woordlengte (*Story:* 1,8; reclame: 1,6).

2) abstractieniveau
Van der Werff en Douma noemen het abstractieniveau en het menselijk element (Douma, 1960; Van der Werff, 1966, 't kaartje). Het abstractieniveau van een tekst is te definiëren als het percentage bastaardwoorden, daar abstracties gegeven worden als bastaardwoord.
Bastaardwoorden zijn woorden die vanuit een vreemde taal in de onze zijn opgenomen. Ze zijn nog te herkennen aan hun spelling en/of hun uitspraak. Ik geef enkele kenmerken.

Spellingskenmerken:
1. alle (meerlettergrepige) zelfstandige naamwoorden (géén eigennamen) eindigend op -i, of -ie: *nasi, bami, spatie, televisie, informatie, studie.*
2. alle woorden met spelling -i-, klank ie-: *liter, radio, akoestisch, elektriciën, frikadel.*
3. alle woorden gespeld met ae, c, q, x, y: *faecaliën, graecisme, gynaecoloog, kapucijn, klysma, ex, querulant.*

Uitspraakkenmerken:
4. alle niet-samengestelde (enkelvoudige) woorden waarbij de klemtoon niet valt op de eerste lettergreep van het hoofdmorfeem. Bv. *Gespeeld: ge* (voorvoegsel) *speel* (hoofdmorfeem) *-d* (uitgang); in *herkend: ken* is hoofdmorfeem; in *bespreekbaar: spreek;* in *veredelen: edel.*
(voorvoegsels *be- ge- ont- ver-*).

Bastaardwoorden zijn: *kanon, boeket, foerage, toerist, kwadraat, gordijn, kanaal, antenne.*

5. alle niet-samengestelde woorden die in de niet-beklemtoonde lettergrepen een volle klinker hebben. Bv. in *toerist* is de *oe* niet beklemtoond, maar is wel een volle klinker. De Nederlandse woorden op *-nis, -heid, -schap, -lijk, -baar* zijn geen bastaardwoorden. Bastaardwoorden zijn: *auto, motor, kano, drama, astma, oktober, krokus, katapult.*
6. spelling en uitspraak stemmen niet overeen: *flat, tram, computer, issue, output, weekend, buste, relax.*

In *Story*-verhalen is het percentage bastaardwoorden 5%, in reclame 13%. Mijn vermoeden is, dat de reclame zoveel bastaardwoorden gebruikt om het imago van het produkt en/of merknaam te verhogen. Dat *Story* zo weinig bastaardwoorden gebruikt schrijf ik toe aan de opzet van dit blad om t.v.-grootheden en andere beroemdheden in eenvoudige bewoordingen te schilderen als ook-maar-gewone mensen die gewone woorden spreken.

3) menselijk element
Een ander onderdeel van de formulering is het menselijk element. Als zodanig gelden voor mij in taalkundige zin de persoonlijke voornaamwoorden (behalve *het*), de bezittelijke voornaamwoorden (behalve *zich*) en alle eigennamen van personen. In *Story* is het percentage 15%; in reclame 8%.

Een onderzoekje van mij als aanvulling gedacht op het leesbaarheidsmateriaal van Van der Werff, geeft het volgende beeld.

Tabel 1: Elementen van leesbaarheid gekwantificeerd

Schoolniveau	Max. gem. zinslengte	Max. gem. woordlengte	Percentage abstractie	Percentage menselijk element
l.b.o./l.o.	10	1,5	4%	15%
m.b.o./mavo	15	1,6	6%	8%
h.b.o./havo/ath.	22	1,7	10%	3%
acad./wet.	26	2	15%	1%

Uit het schema spreekt duidelijk, hoe het abstractieniveau en het menselijk element negatief correleren.
De getallen van de zinslengte en van de woordlengte zijn weergegeven naar Van der Werff (1966). Uit mijn onderzoekje bij reclame en *Story* blijkt echter, dat deze zich wel iets gelegen laten liggen aan de zinslengte, maar niets aan de woordlengte.

Het percentage bastaardwoorden neemt toe met het opleidingsniveau van de lezer, wat vermoedelijk zal samenhangen met de schoolopleiding. Op school leert men nl. vreemde talen, vaktermen, kortom meer woorden waaronder bastaardwoorden. In het begin van het artikel heb ik er reeds op gewezen, dat (stilzwijgend) wordt aangenomen, dat het taalsysteem samenhangt met het schoolopleidingsniveau. Het percentage menselijk element neemt af naargelang de hogere schoolopleiding, wat ik toeschrijf aan het verlies van concreetheid in voorstelling: begrippen, eigenschappen, aspecten staan centraal en niet de mens in zijn dagelijks doen en laten.
In deze richting zoek ik de verklaring van de negatieve correlatie van beide elementen bastaardwoorden en menselijk element.

4) hoofd- en bijzinnen
Van Hauwermeiren noemt ook het aantal woorden in de tangconstructie per 100 woorden. Ik wil hier even ingaan op het begrip "tangconstructie". De initiator van dit begrip doelde op de woordvolgorde in zinnen waarbij het verleden deelwoord of de infinitief achter in de zin komen: hij *zou* het niet *doen* (1). Voorts op de scheidbare werkwoorden: ik *nam* het boek *af* (2) en op resultatieve bepalingen: ik *schilder* de deur *groen* (3) (Van Haeringen, 1947). Het gaat hier bij dus steeds om het gezegde van de zin. Aan het eerste type tang heeft Anita Pauwels een uitvoerig dialect-geografisch onderzoek gewijd (Pauwels, 1953). Ze toonde aan de hand van kaarten aan, dat de woordorde in het achterste deel van de tang (het eindstuk van de bijzin) zin dialectologisch differentieert. (Zie ook: Van den Berg, 1967: 43).
In het Duits komt de tang zeer algemeen voor. Daarnaast kent het Duits een tweede begrip "tangconstructie": het verschijnsel dat tussen lidwoord en zelfstandig naamwoord veel bepalingen geperst kunnen worden. In het Engels is dit nauwelijks mogelijk, in het Nederlands beperkt (De Vooys, 1967: 328 en 365). Dit verschijnsel is één der kenmerken van de "elaborated code" van de "high class" in de terminologie van Bernstein.
Het begrip tangconstructie van Van Haeringen is een algemeen aanvaarde vakterm geworden in de Nederlandse grammatica (Van der Lubbe, 1965: 275; De Vooys, 1967: 328 en 365; De Groot, 1968: 71).
De structurele grammatica's gebruiken eigen termen (Rijpma en Schuringa, 1968: 227-231, vooral 229; Van den Berg, 1967: 39-40 en 42-44; Paardekoper, 1968, m.n. 281-286). Bij de transformationeel-generatieve grammatica's verdwijnt de tangconstructie in de dieptestructuur (Kraak en Klooster, 1968: passim, bv. p. 90-91; Verkuijl, 1974: passim, bv. 154-156). De automatische grammatica's verkeren nog in een te prematuur stadium (Van Brakel, 1970: 22-30; Des Tombe, 1976: 2-4).
In de Nederlandse grammatica kennen we één begrip tangconstructie, nl. bij een meervoudig gezegde. Van Hauwermeiren noemt bijna alle

uiteengeplaatste zinsdelen en ook andere constructies (bv. lijdend voorwerp) een tangconstructie (Van Hauwermeiren, 1975: 502-506). Dit lijkt me niet juist.
De bedoeling van Van Hauwermeiren is om kwantitatief het "geheugenwerk" van de lezer te meten. Bij grote tangen moet deze het eerste stuk vasthouden tot het tweede verschijnt. Het is wellicht een gezonder uitgangspunt de verhouding van de aantallen hoofd- en bijzinnen per doelgroep te bepalen. De bijzin draagt bij tot de moeilijkheid van de tekst, omdat van de lezer niet alleen "geheugenwerk" wordt gevraagd, maar ook een begrip voor ingebouwd commentaar op de hoofdzin (reden, oorzaak, voorwaarde, toegeving, aanvulling etc.).
In *Story*-verhalen en in reclame is de verhouding hoofdzin: bijzin = 3 : 1.

5) woordorde
Een laatste formuleringselement is de woordorde. Wij kennen twee woordorden: recht en geïnverteerd. Recht: *ik kom morgen.* Geïnverteerd: *morgen kom ik; komen doe ik morgen.* Inversie geeft levendigheid aan de tekst. Ook onvolledige zinnen (ellipsen) dragen tot de levendigheid bij: *ik komen? morgen.* De getallen in *Story* en reclame zijn:
Story: 28% der zinnen inversie; 36% der zinnen recht; 1% ellips (overige zijn vraagzinnen en gebiedende zinnen).
reclame: 12% der zinnen inversie; 26% der zinnen recht; 34% der zinnen ellips (overige zijn vraagzinnen en gebiedende zinnen).

d) WOORDENSCHAT

Het vierde element voor analyse van de schriftelijke voorlichtingsboodschap is de woordenschat. Laatstelijk zijn er frequentie-onderzoeken van de woordenschat verschenen, waarmee de voorlichter zijn voordeel kan doen. Ook bij het onderzoek naar de doelgroep dient bij het onderdeel "taal" de woordenschat onderzocht te worden (bv. Van Berckel en Brandt Corstius, 1965; Martin, 1968; Uit de Boogaart, 1975).

ANDERE ELEMENTEN

Bij het onderzoek van de schriftelijke voorlichtingsboodschap zullen ook de illustraties en de lay-out (m.n. van de titel en van de kopjes) betrokken moeten worden. In *Story*-verhalen bestaat ten minste de helft van de bladspiegel uit foto's, bij reclame is dit ca. 1/3.
Tenslotte noem ik het materiaal waarop de boodschap wordt gebracht op object van onderzoek: vouwblad, boekje, brochure, krant etc. Vooral van belang is het verband hiervan met de informatie, de doelgroep en het te verwachten gebruik ervan door de leden van de doelgroep (Schellekens en Wichers, 1960).

EINDBESCHOUWING

Er ligt voor de schriftelijke voorlichting een terrein van taalkundig onderzoek braak. Ik heb een model van tekstanalyse geschetst en geïllustreerd met uitkomsten van onderzoek bij *Story*-verhalen en reclameteksten.
Allereerst acht ik een analyse van de bestaande schriftelijke voorlichtingsboodschap nodig om tot een theorie ervan te komen en tot een toepasbaarheid. Een eerste aanzet tot zo'n benadering is een onderzoek van dergelijke boodschappen die voor zeer bepaalde doelgroepen zijn geschreven.
Een tweede aanzet is om door voortdurend sociolinguïstisch onderzoek bij de doelgroep de vinger op de pols van haar taalgebruik te houden. Dit type onderzoek zal zeker deel moeten uitmaken van ieder onderzoek bij de ontvanger.

Noot:

[1]) De onderzoeksgegevens die ik in de tekst van het artikel geef, zijn de uitkomsten van een kleine steekproef die ik opzette om te zien of mijn tekstanalysemodel significante verschillen tusen diverse soorten teksten aan het licht brengt.
De omvang van deze steekproef was klein: 2 *Story*-verhalen, 3 reclameteksten (en 2 nieuwsberichten uit *De Telegraaf* en uit de *NRC-Handelsblad*.)
Het onderzoek naar taalkundige verschillen tussen *Story*-verhalen en reclameteksten heeft als doel de beroemde journalistieke formule op te sporen en te definiëren aan de hand van een tekstanalysemodel. Dit onderzoek ziet geheel af van de betekenis en van de inhoud van een tekst, en beperkt zich uitsluitend tot de "gietvorm".

Literatuur:

1. Ahlschwende, M. P., *Pretesting, a publication for low income homemakers.* Report nr. 10 Department of Agricultural Information, N.C. State University at Raleigh, mei, 1970.

2. Brakel, Jan van, *Automatische syntactische analyse van Nederlandse teksten.* KUN, Nijmegen 1970.

3. Berckel, J. A. en H. Brandt Corstius e.a., *Formal properties of newspaper Dutch.* Amsterdam, 1965.

4. Berg, B. van der, *Beknopte Nederlandse spraakkunst.* 5de dr. Den Haag enz. 1967.

5. Bernstein, Basil, "Social class, linguistic codes and grammatical elements". *Language and Speech* 5 (1962), p. 221-240.

6. Boer, H. de, e.a., *Schriftelijk rapporteren,* 10de dr. Utrecht enz., 1974.

7 Boogaart, P. C. uit de (ed.), *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands.* Utrecht 1975.

8. Brouwer, R. H. M., "Onderzoek naar de leesbaarheid van Nederlands proza". *Paedagogische Studiën* (1963), p. 454-464.

9. Douma, W. H., *De leesbaarheid van landbouwbladen; een onderzoek naar en een toepassing van leesbaarheidsformules.* Bull. nr. 17 Afd. Sociol. en Sociogr. LH Wageningen 1960.

10. Drop, W. en J. H. L. de Vries, *Taalbeheersing; handboek voor taalhantering.* Groningen 1974.

11. Groot, A. W. de, *Inleiding tot de algemene taalwetenschap; tevens inleiding tot de grammatica van het hedendaagse Nederlands.* 3de dr. Groningen 1968.

12. Groot, J. de, *Schrijven - en gelezen worden.* 2de dr. Groningen 1969.

13. Haeringen, C. B. van, ' "Tangconstructies" en reacties daarop". *De Nieuwe Taalgids* 40 (1947), p. 1-7.

14. Hauwermeiren, P. van, "Leesbaarheidsformules voor informatieve Nederlandse teksten". *Spectator* 4 (1975), p. 491-520.

15. Kayser, Wolfgang, *Des sprachliche Kunstwerk; eine Einführung in die Literaturwissenschaft.* 13de dr. Bern usw. 1968.

16. Kraak, A. en W. G. Klooster, *Syntaxis.* Culemborg enz. 1968.

17. Lubbe, H. F. A. van der, *Woordvolgorde in het Nederlands; een synchrone structurele beschouwing.* Assen 1965.

18. Maatje, Frank C., *Literatuurwetenschap.* Utrecht 1970.

19. Martin, W., *De inhoud van krant en roman; een frequentie-onderzoek.* Antwerpen 1968.

20. Paardekooper P. C., *Beknopte ABN-syntaksis.* 3de dr. Den Bosch 1968.

21. Paisley, William J., *The flow of (behavioral) science information; a review of the research literature.* Institute for Communication Research Stanford University. November 1965.

22. Pauwels, Anita, *De plaats van het hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin.* Leuven 1953. I Tekst. II Kaarten.

23. Rijpma, E. en F. G. Schuringa, *Nederlandse spraakkunst.* Bewerkt door Jan van Brakel, 21ste dr. Groningen 1968.

24. Schellekens, J. W. en A. J. Wichers, *De vormgeving van voorlichtingsdrukwerk.* Bulletin nr. 19. Afd. Sociol. en Sociogr. LH Wageningen 1960.

25. Tombe, L. des, *Parallelle representatie teorie.* Paper bij het symposium "Tekststructuren", 28 jan. 1976 te Utrecht, RUU.

26. Verkuijl, H. J., e.a., *Transformationele taalkunde.* Utrecht enz. 1974.

27. Vooys, C. G. N. de, *Nederlandse spraakkunst.* Herzien door M. Schönfeld, 21ste dr. Groningen 1967.

28. Werff, F. C. van der, *Hoe maak ik mijn geschriften leesbaar? Geprogrammeerde cursus in begrijpelijk en onderhoudend schrijven.* Rotterdam 1966.

29. Woerkum, Kees van, "Pretesten in de schriftelijke voorlichting". *Massacommunicatie* 3 (1975), p. 193-207.